

8. Udova O.V. Osobennosti i korrektsiya vzaimootnosheniy v situatsii prinyatiya-neprinyatiya rebenka roditel'm : avtoref. diss... kand. psihol. nauk : 19.00.07 «Pedagogicheskaya i vozrastnaya psihologiya» / O.V. Udova. – Irkutsk, 2005. – 19 s.
9. Semenova-Polyah P.G. Obobshchennyye parametryi razvitiya detsko-roditelskikh otnosheniy v oslozhnennykh usloviyakh zhiznedeyatel'nosti : avtoref. diss... kand. psihol. nauk : 19.00.13 «Psihologiya razvitiya, akmeologiya» / P.G.Semenova-Polyah. – Kazan, 2003. – 24 s.
10. Katsero A.O. Osoblivost' obrazu Ya u bezdoglyadnykh p'dl'it'el'nykh : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.01 «Zagalna psihologiya, IstorIya psihologIYi» / A.O. Katsero. – K., 2005. – 19 s.

Yablonska T.M. Child-parent relationship as a factor of child's identity. The article analyzes the features of child-parent relationship as a factor of child's identity. Child-parent relationship is defined as a special kind of continuous and lasting interpersonal relationships characterized by strong emotional significance for both the child and parents, age variability, the balance of the polar positions, need care and responsibility, so as to cause mental development and socialization of the child. In modern psychological studies of this phenomenon is often analyzed using categories such as parental attitude, parental attitude, character interaction style family education, which is considered in the context of understanding that they create the preconditions for the formation child's "Me", developing his identity.

Found that the parents' adoption of the child's leads to partial acceptance or rejection of themselves, their parents and the family as a whole, the source of threats to the integrity child's "Me". The attitude of parents largely determines its image and "Me" and self-position that are part of identity; parents influence a child by broadcast their expectations and attitudes, specific assessments and standards, patterns and ideals that are presented in the content of family education and the methods of control. At the same time, engaging the system of family relationships and becoming the subject of relationships, the child is able to selectively respond differentially respond to certain influences, ultimately making it the subject of his own development.

The development of the child's identity in the family is conditioned by the extent of the relationship the child has the possibility of really mastering system entity performing certain values, not forced object relations; thus play an important role of parenting style.

Key words: child-parent relationships, identity, style of family education, parental attitudes, parental position.

УДК 159.922

Яворська-Ветрова І.В.

ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ РЕТРОСПЕКТИВНОЇ РЕФЛЕКСІЇ В УЧНІВ ПРИ ПЕРЕХОДІ ВІД ПОЧАТКОВОЇ ДО ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Яворська-Ветрова І.В. Динаміка становлення ретроспективної рефлексії в учнів при переході від початкової до основної школи. У статті розглянуто проблему рефлексії як одного з психологічних механізмів становлення особистісної ефективності школяра. Встановлено, що виокремлюються три види особистісної рефлексії: ситуативна, ретроспективна і перспективна. Визначено, що ретроспективна рефлексія відображає ставлення особистості до здійсненого розумового пошуку, віднайдених стратегій розв'язку, з'ясування причин помилок, а також "осмислення й переосмислення минулого образу "Я". Здійснено аналіз розвитку ретроспективної рефлексії в учнів 3–6-х класів різних за особистісною ефективністю груп. Виявлено, що як низько-, так і середньоєфективним школярам загалом притаманна схильність до аналізу змісту і результатів виконаної діяльності. У високоєфективних учнів констатовано пряму залежність між розвитком схильності до осмислення виконаної діяльності, аналізу зроблених помилок і оцінки себе в минулому та підвищенням успішності, продуктивності становлення особистості як суб'єкта навчальної діяльності.

Ключові слова: особистість, особистісна ефективність, рефлексія, ретроспективна рефлексія, рівні ретроспективної рефлексії, молодший шкільний вік, підлітковий вік.

Яворская-Ветрова И.В. Динамика становления ретроспективной рефлексии у учащихся при переходе из начальной в основную школу. В статье рассмотрена проблема рефлексии как одного из психологических механизмов становления личностной эффективности школьника. Установлено вычленение трех видов личностной рефлексии: ситуативной, ретроспективной и перспективной. Определено, что ретроспективная рефлексия отражает отношение личности к проведенному умственному поиску, найденным стратегиям решения, выяснению причин ошибок, а также к «осмыслению и переосмыслению прошлого образа «Я». Проанализировано развитие ретроспективной рефлексии у учащихся 3–6-х классов различных групп по уровню личностной эффективности. Выявлено, что как низко-, так и среднеэффективные школьники в целом склонны к анализу содержания и результатов выполненной деятельности. У высокоэффективных учащихся констатирована прямая зависимость между развитием склонности к осмыслению выполненной деятельности, анализу сделанных ошибок, оценке себя в прошлом и повышением успешности, продуктивности становления личности как субъекта учебной деятельности.

Ключевые слова: личность, личностная эффективность, рефлексия, ретроспективная рефлексия, уровни ретроспективной рефлексии, младший школьный возраст, подростковый возраст.

Постановка проблеми. Фундаментальні зміни, які відбуваються в усіх сферах сучасного українського суспільного простору, актуалізують проблеми духовності й самореалізації особистості. Метою духовного розвитку, як зазначають дослідники, є “становлення людини як особистості через удосконалення складових її духовності, через самопізнання, самотворення” [1, с. 7]. Проблема ефективного особистісного становлення є значущою на всіх етапах онтогенезу й актуалізується у навчально-виховному процесі, особливо у перехідні періоди шкільного навчання. Одним з механізмів становлення особистості розглядається рефлексія, оскільки, як вказував П.Р. Чамата, завдяки соціальній ситуації розвитку, новим умовам спілкування та діяльності учіння у дітей з’являються “логіко-психологічні підстави і та здатність до рефлексії, які так необхідні їм для переходу від уявлень про себе до думки про себе” [9, с. 24]. Одним із аспектів аналізу розвитку рефлексії як механізму становлення особистісної ефективності учнів виступили види рефлексії за “часовим” принципом: ситуативна, ретроспективна, перспективна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психологічній науці поняття рефлексії на теоретичному рівні аналізувалося в роботах Б.Г. Ананьєва, П.П. Блонського, Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна як один із пояснюючих принципів організації та розвитку психіки, насамперед її вищої форми – самосвідомості. Людина, наголошував С.Л. Рубінштейн, пізнає саму себе лише опосередковано, відображено – через інших, через своє ставлення до них і їхнє до нього. “Не свідомість народжується із самосвідомості, з Я, а самосвідомість виникає в ході розвитку свідомості особистості, у міру того, як вона реально стає самостійним суб’єктом. Людина усвідомлює свою самостійність, своє виокремлення в якості самостійного суб’єкта з оточення лише через свої відносини з оточуючими її людьми, і вона приходить до самосвідомості, до пізнання власного Я через пізнання інших людей” [5, с. 117–

118]. Процеси рефлексії (“переосмислювання життя”, за С.Л. Рубінштейном) відбуваються протягом усього буття людини і утворюють “самий сокровенний і основний зміст її внутрішньої сутності, що визначає мотиви її дій і внутрішній смисл тих завдань, які вона вирішує в житті” [5, с. 119]. Саме рефлексія є механізмом екзистенційного переходу від безпосереднього, неусвідомлюваного ставлення до життя до способу існування, що характеризується “філософським осмисленням життя”. На підґрунті положень ученого про “вторинність” рефлексії при “зверненні свідомості із світу, що пізнається у відчуттях, уявленнях, на них самих”, розробляються сучасні метакогнітивістичні трактування рефлексії як переосмислення змістів свідомості, що має регулюючі функції.

Зокрема, як “складний високоорганізований метакогнітивний процес” розглядає рефлексію А.В. Карпов. Проведене ним емпіричне дослідження структури рефлексії показало, що “рефлексивні процеси виступають продуктами, результатами закономірної співорганізації, структурування, інтеграції окремих метапроцесів. На рівні їх структури, тобто на “рівні цілого” виникають ті нові, синергетичні відносно простого агрегування метапроцесів ефекти і якості, закономірності і особливості, що специфічні саме для рефлексії” [2, с. 172].

За допомогою рефлексії, на думку М. Келесі, “особистість набуває здатності зайняти подумки позицію “поза”, “над” життям, виходити за межі життєвих ситуацій, розуміти сутність своїх життєствлень, узагальнювати значення свого “Я” [3, с. 7]. Дослідниця вводить поняття “проблемної рефлексії” як “шляху і форми проблемного самопізнання”: “Розуміння протирічно-проблемного характеру своєї життєдіяльності повинне поєднуватися з вибором конструктивних, адекватних своєму “Я” способів вирішення життєвих проблем, які сприяють саморозвитку і самоудосконаленню особистості” [3, с. 11–12]. Наявність та розвиток у особистості “процесів об’єктивації і категоризації, що виражається в здатності розуміти об’єктивний характер власних життєвих проблем, умінні їх узагальнення” [3, с. 21–22] автор визначає “найбільш сприятливими” умовами розвитку рефлексії.

С.Ю. Степанов і І.Н. Семенов наголошують на особистісно-смісловій обумовленості механізму рефлексії як “переосмисленні й перебудові суб’єктом змістів своєї свідомості, своєї діяльності, спілкування, тобто своєї поведінки, як цілісного ставлення до оточуючого світу” [8, с. 37]. Учені описують механізм рефлексивного процесу як послідовну зміну “типів здійснення “я” (репродуктивного, регресивного, кульмінаційного, прогресивного, продуктивного) у проблемно-конфліктній ситуації” [8, с. 37]. Таким чином, рефлексія визначається ними як активно-особистісне переосмислення будь-яких змістів індивідуальної свідомості. Це переосмислення “як спосіб ідеальної взаємодії людини зі світом, тобто активного здійснення “я” у проблемно-конфліктній ситуації,.. визначає її (людини) самозміну і саморозвиток” [6, с. 37].

Дослідниками (В.К. Зарецький, А.В. Карпов, І.Н. Семенов, С.Ю. Степанов, О.А. Краєва та ін.) було виокремлено три види особистісної рефлексії: ситуативна, ретроспективна і перспективна. Зокрема, наголошується, що якщо ситуативна рефлексія відображає ставлення суб’єкта до дій, що він виконує, а також пов’язана

з оцінкою своїх особистісних якостей, актуалізованих у даній ситуації, (“осмислення й переосмислення реального “Я”, за О.А. Краєвою), то “ретроспективне осмислення пройденого шляху” [7, с. 102], тобто ретроспективна рефлексія, відображає ставлення особистості до здійсненого розумового пошуку, віднайдених стратегій розв’язку, з’ясування причин помилок, а також “осмислення й переосмислення минулого образу “Я” [4, с. 385].

Метою даної статті є аналіз становлення ретроспективної рефлексії в учнів на межі молодшого шкільного та підліткового віку.

У дослідженні брали участь учні третіх – шостих класів загальноосвітніх шкіл. За експертною оцінкою вчителів, школярів було розподілено у три групи відповідно до рівня їх особистісної ефективності (ОЕ): I група – учні з високою особистісною ефективністю (з високою ОЕ), II група – учні із середньою особистісною ефективністю (із середньою ОЕ), III група – учні з низькою особистісною ефективністю (з низькою ОЕ).

Концептуальний підхід до архітектоніки проведення експериментального дослідження розроблено М.Т. Дригус. Аналіз результатів здійснювався у площинах мікро- та макроаналізу з метою з’ясування тенденцій становлення досліджуваного феномену як на певному етапі навчання, так і в межах кожного рівня особистісної ефективності протягом певного періоду навчання школярів в початковій і основній школі.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективна рефлексія, за А.В. Карповим, має своїм предметом передумови, мотиви, причини того, що відбулося, зміст минулої поведінки, результати діяльності й допущені помилки а також оцінка “минулого Я”. Ретроспективна рефлексія виявляється у схильності до аналізу вже виконаної діяльності й подій, що відбулися. У поведінці цей вид рефлексії виражається, зокрема, в тому, як часто і наскільки довго аналізуються й оцінюються минулі події, чи схильний взагалі суб’єкт аналізувати минулу діяльність і себе в ній. Аналіз даних дослідження дав підстави для виокремлення п’яти рівнів ретроспективної рефлексії: низького, нижчого за середній, середнього, вищого за середній, високого, що зумовлено наявністю як в різних вікових групах, так і в різних групах за ефективністю значної кількості межових, перехідних показників рівнів розвитку цього виду рефлексії.

Дані розподілу учнів 3-6-х класів різних за ефективністю груп згідно з рівнями розвитку ретроспективної рефлексії подано у табл. 1.

На підставі даних таблиці можна стверджувати, що рівень розвитку ретроспективної рефлексії у досліджуваних учнів має виражену тенденцію до підвищення від третього до шостого класу майже в усіх за ефективністю групах. Виняток становлять низькоефективні четвертокласники, дві третини яких продемонстрували низький і нижчий за середній рівні ретроспективної рефлексії.

Аналіз мікрогенезу ретроспективної рефлексії показав, що більш ніж половина низько- і середньоефективних третьокласників виявили середній рівень її розвитку і найвиразнішу тенденцію до його підвищення, порівняно з низько- і середньоефективними учнями інших вікових груп. Привертає увагу факт відсутності у третьокласників показників низького і нижчого за середній

рівнів, а також найвищий серед усіх класів відсоток школярів (57,1%), що продемонстрували високий рівень розвитку ретроспективної рефлексії. Можна припустити, що такі результати є наслідком цілеспрямованої роботи вчителя з розвитку в учнів навичок аналізу результатів виконання навчальних завдань, насамперед виявлення й осмислення зроблених помилок. Одержані у дослідженні дані свідчать про успішну екстраполяцію таких навичок на результати не тільки учінневої, а й діяльності загалом, формування в учнів цієї вікової групи схильності до оцінки минулих подій і своєї поведінки у них.

Таблиця 1

Становлення ретроспективної рефлексії в учнів 3-6-х класів різних за ефективністю груп (у %)

Класи, групи за ефективністю		Рівні ретроспективної рефлексії				
		низький	нижчий за середній	середній	вищий за середній	високий
3 клас	I група	-	-	28,6	14,3	57,1
	II група	-	-	61,5	23,1	15,4
	III група	-	-	57,1	14,3	28,6
4 клас	I група	-	-	30,8	38,5	30,8
	II група	5,6	11,1	55,6	5,6	22,2
	III група	33,3	33,3	-	33,3	-
5 клас	I група	-	-	11,1	55,6	33,3
	II група	8,3	8,3	75	8,3	-
	III група	-	-	75	25	-
6 клас	I група	-	-	27,3	27,3	45,5
	II група	7,7	7,7	61,5	7,7	15,4
	III група	-	-	57,1	28,6	14,3

Аналіз експериментальних даних учнів четвертого класу показав наявність значної кількості низькоефективних школярів з низьким і нижчим за середній рівнями ретроспективної рефлексії (по 33,3% відповідно). Третина з них продемонструвала тенденцію до підвищення рівня цього виду рефлексії за відсутності його середніх показників, що зафіксовано тільки в цій віковій групі. У четвертокласників із середньою ОЕ виявлено дифузні показники: понад половина з них мають середній рівень ретроспективної рефлексії, 16,7% – низький і нижчий за середній, а решта – вищий за середній і високий. Високоефективні четвертокласники приблизно однаково розподілились за середнім (30,8%), вищим за середній (38,5%) і високим (30,8%) рівнями розвитку ретроспективної рефлексії. Такі дані дають підстави для констатування у четвертокласників (окрім групи з високою ОЕ) деструктивної тенденції у становленні цього виду рефлексії.

У п'ятикласників по три чверті низько- і середньоефективних учнів

мають середні показники розвитку ретроспективної рефлексії. Водночас, якщо 25% школярів із низькою ОЕ демонструють тенденцію до підвищення цього рівня, то в середньооефективних п'ятикласників така тенденція виражена незначно, а майже 17% з них мають труднощі з аналізом змісту і результатів виконаної діяльності, що, безперечно, негативно впливає на їх особистісну ефективність. Водночас високооефективні п'ятикласники демонструють виражену схильність до осмислення й оцінки минулої діяльності та своєї поведінки в ній: понад 80% з них мають вищий за середній і високий рівні розвитку ретроспективної рефлексії.

Подібні результати виявлені й у шестикласників: близько 60% низько- і середньооефективних учнів мають середній рівень ретроспективної рефлексії, 15% школярів із середньою ОЕ переживають труднощі в аналізі виконаної роботи. Проте динаміка становлення цього виду рефлексії у шестикласників є більш зримою. Так, вищий за середній і високий рівні ретроспективної рефлексії зафіксовано у 42,9% низько- і 72,7% високооефективних учнів. Таким чином, можна констатувати загалом конструктивну тенденцію у становленні ретроспективної рефлексії у школярів молодшого підліткового віку.

Аналіз даних у площині макrogenезу виявив такі результати. У низькооефективних учнів (рис. 1) (за винятком четвертокласників), як і у високооефективних, не зафіксовано низького і нижчого за середній показників ретроспективної рефлексії.

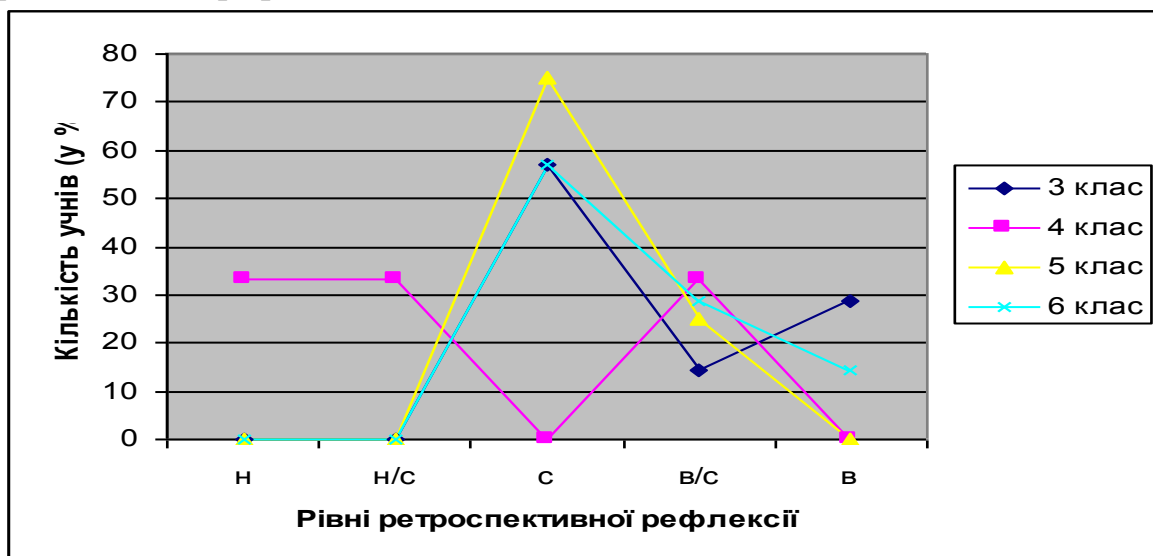

Рис. 1. Динаміка показників рівнів ретроспективної рефлексії в учнів 3-6-х класів з низькою ОЕ

Від майже 60% до 75% цих учнів мають середній її рівень, а від чверті до майже 43% – вищий за середній і високий рівні. Це свідчить про те, що школярі з низькою ОЕ з н а ю т ь про необхідність аналізу виконаної діяльності й зроблених помилок, і певна їх частина намагається його здійснювати, хоча ефективність таких дій невисока.

Аналіз експериментальних даних показав: що у групі учнів із середньою ОЕ (рис. 2) зафіксовано найвищі, порівняно з іншими групами, відсотки

показників середнього рівня розвитку ретроспективної рефлексії: у 61,5% третьокласників, у 55,6% четвертокласників, у 75% п'ятикласників, у 61,5% шестикласників.

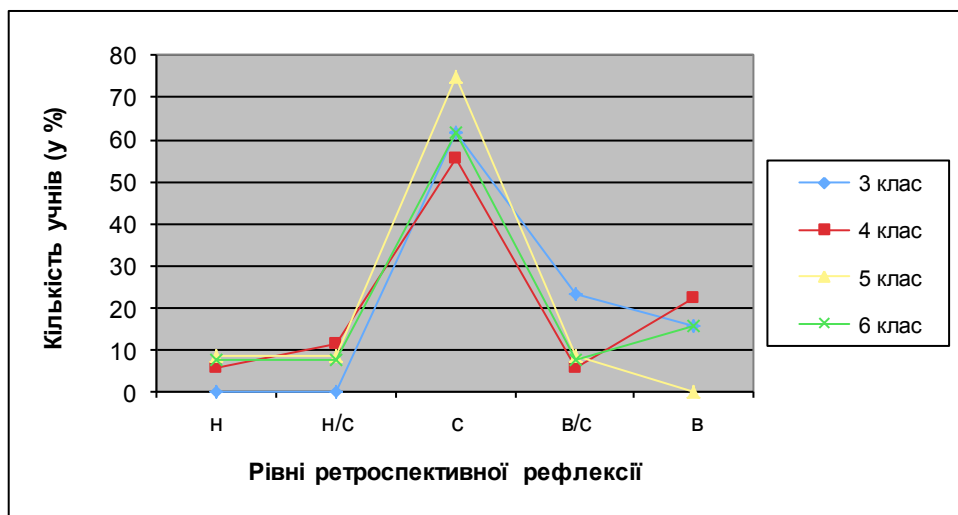

Рис. 2. Динаміка показників рівнів ретроспективної рефлексії в учнів 3–6-х класів із середньою ОЕ

Водночас тільки середньоєфективні учні (окрім третьокласників) виявили низький і нижчий за середній рівні ретроспективної рефлексії. Такі дані дають підстави для висновку про те, що саме недостатній розвиток схильності до аналізу і осмислення минулої діяльності, її результатів, причин подій, що відбулися, обдумування зроблених помилок є фактором зниження особистісної ефективності цих школярів.

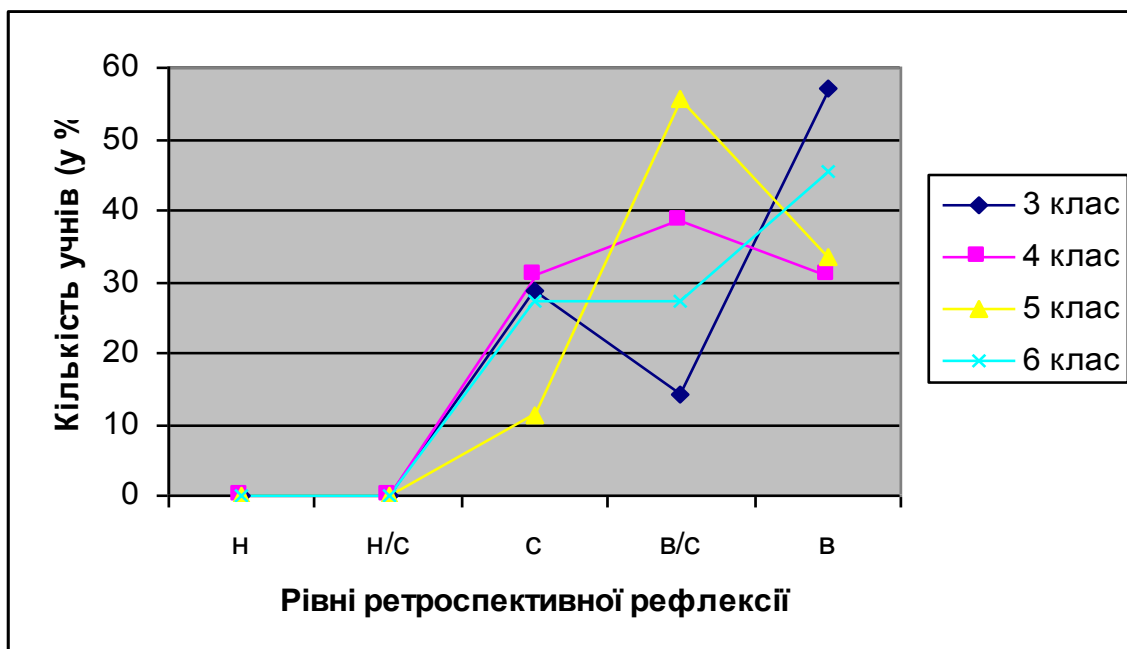

Рис. 3. Динаміка показників рівнів ретроспективної рефлексії в учнів 3–6-х класів із високою ОЕ

На підставі результатів аналізу даних групи учнів з високою ОЕ (рис. 3) можна стверджувати, що особливістю прояву ретроспективної рефлексії у досліджуваному періоді онтогенезу є переважання вищого за середній і

високого її показників над середнім: 3-й клас – середній рівень 28,6%, вищий за середній і високий 71,4%; 4-й клас – 30,8% і 69,2% відповідно; 5-й клас – 11,1% і 88,9% відповідно; 6-й клас – 27,3% і 72,7% відповідно. Це, власне, слугує ще одним аргументом на користь висновку щодо прямої залежності підвищення особистісної ефективності школярів від рівня розвитку в них такого виду рефлексії, як ретроспективна.

Висновки і подальші перспективи досліджень. Таким чином, одержані результати експериментального дослідження ретроспективної рефлексії обґрунтовують висновок про те, що випробовуваним школярам загалом притаманна схильність до аналізу змісту і результатів виконаної діяльності. Навіть низькоефективні учні (як 3-го, так і 6-го класів) схильні обдумувати й оцінювати причини подій і мотиви своїх дій у них (четверто- і п'ятикласники виявили тенденцію до цього). У високоефективних учнів простежується пряма залежність між розвитком схильності до осмислення виконаної діяльності, аналізу зроблених помилок і оцінки себе в минулому та підвищенням успішності, продуктивності становлення особистості як суб'єкта навчальної діяльності.

Наступним предметом аналізу розвитку рефлексії як механізму становлення особистісної ефективності учнів 3-6-х класів буде такий її вид за “часовим” принципом, як перспективна рефлексія.

Список використаних джерел

1. Андрушко У.Л. Духовність як чинник саморозвитку суб'єктного потенціалу особистості / У.Л. Андрушко // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. IX, част. 5. – К., 2007. – С. 7–13.
2. Карпов А.В. Закономерности организации метакогнитивных и метарегулятивных процессов в структуре рефлексии / А.В. Карпов // Человек, субъект, личность в современной психологии. Материалы Международной конференции, посвященной 80-летию А.В. Брушлинского. Том 2. / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – С. 169–173.
3. Келеси М. Особенности рефлексии как формы самопознания личности: Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / М. Келеси. – К., 1996. – 22 с.
4. Краєва О.А. Становлення рефлексивної свідомості на етапі подолання підлітком кризи ідентичності / О.А. Краєва // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 11. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 382–392.
5. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и ее жизненный путь / С.Л. Рубинштейн // Особистість в психологічних дослідженнях. Тексти / Упорядники С.Д. Максименко, М.В. Папуча; За заг. ред. С.Д. Максименка. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя. – С. 117–119.
6. Семенов И.Н. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности / И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 35–42.
7. Степанов С.Ю. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач / С.Ю. Степанов, Н.И. Семенов // Вопросы психологии. – 1982. – № 1. – С. 99–104.
8. Степанов С.Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С.Ю. Степанов, Н.И. Семенов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 31–40.
9. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей / Павло Романович Чамата. – К.: Знання, 1965. – 48 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Andrushko U.L. Duhovnist' jak chynnyk samorozvytku sub'jektного potencialu osobystosti / U.L. Andrushko // Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psyhologii': zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psyhologii' imeni G.S. Kostjuka APN Ukraïny / Za red. S.D. Maksymenka. – T. IX, chast. 5. – K., 2007. – S. 7–13.
2. Karpov A.V. Zakonomernosti organizacii metakognitivnyh i metareguljativnyh processov v strukture refleksii / A.V. Karpov // Chelovek, sub#ekt, lichnost' v sovremennoj psyhologii. Materialy Mezhdunarodnoj konferencii, posvjashhennoj 80-letiju A.V. Brushlinskogo. Tom 2. / Otv. red. A.L. Zhuravlev, E.A. Sergienko.
3. Kelesi M. Osobennosti refleksii kak formy samopoznaniya lichnosti: Avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni kand. psihol. nauk : spec. 19.00.01 «Obshhaja psyhologija, istorija psyhologii» / M. Kelesi. – K., 1996. – 22 s. – M.: Izd-vo «Institut psyhologii RAN», 2013. – S. 169–173.
4. Krajeva O.A. Stanovlennja refleksyvnoi' svidomosti na etapi podolannja pidlitkom kryzy identychnosti / O.A. Krajeva // Problemy suchasnoi' psyhologii': Zbirnyk naukovykh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psyhologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïny / Za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufrijevoi'. – Vyp. 11. – Kam'janec'-Podil's'kyj: Aksioma, 2011. – S. 382–392.
5. Rubinshtejn S.L. Samosoznanie lichnosti i ee zhiznennyj put' / S.L. Rubinshtejn // Osobystist' v psyhologichnyh doslidzhennjah. Teksty / Uporjadnyky S.D. Maksymenko, M.V. Papucha; Za zag. red. S.D. Maksymenka. – Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Gogolja. – S. 117–119.
6. Semenov I.N. Refleksija v organizacii tvorcheskogo myshlenija i samorazvitija lichnosti / I.N. Semenov, S.Ju. Stepanov // Voprosy psyhologii. – 1983. – № 2. – S. 35–42.
7. Stepanov S.Ju. Problema formirovaniya tipov refleksii v reshenii tvorcheskikh zadach / S.Ju. Stepanov, N.I. Semenov // Voprosy psyhologii. – 1982. – № 1. – S. 99–104.
8. Stepanov S.Ju. Psyhologija refleksii: problemy i issledovaniya / S.Ju. Stepanov, N.I. Semenov // Voprosy psyhologii. – 1985. – № 3. – S. 31–40.
9. Chamata P.R. Samosvidomist' ta ii' rozvytok u ditej / Pavlo Romanovykh Chamata. – K.: Znannja, 1965. – 48 s.

Yavorska-Vietrova I.V. Dynamics of pupil's retrospective reflection formation during the period of transition from primary to secondary school. Reflection is discussed as one of the psychological mechanisms of pupil's personal efficiency formation. It is shown that three types of personal reflection can be distinguished: situational, retrospective and prospective. It is determined that retrospective reflection presents personal attitude to performed mental searches, discovered strategies for task solution, determined causes of errors and "understanding and rethinking of a one-time self-image". The analysis of retrospective reflection of 3-6-class pupils, having different personal efficiency, is performed. The obtained data allows us to determine five levels of retrospective reflection: low, below average, average, upper average and high. Pupils with low and average learning efficiency have, in general, the tendency to analyze the contents and results of their activities. However, during the transition period (at the end of primary school year and at early secondary school years), pupils, especially those who have average learning efficiency, show destructive tendencies in development of this type of reflection that is a factor of reducing of personal efficiency of such pupils. Pupils with high efficiency show direct correlation between development of ability to understand performed activities, to analyse made mistakes and to assess themselves in the past and successfulness increasing, productive personal formation as an agent of learning activities.

Key words: personality, personal efficiency, reflection, retrospective reflection, level of retrospective reflection, primary school age, adolescence.